

Noter

- (1) Relationelle prædikater er sådanne, der betegner en given aktors forhold til andre aktører (hvilket f.eks. kan noteres A(had)B), mens singulære prædikater altså ikke angiver interpersonelle relationer (f.eks. A(dum)). Jvf. i øvrigt min artikel "Skitse til en handlingsmodel", poetik II 4.
- (2) Begrebet det litterære værk som historisk sted angiver ganske enkelt, at man i en given historisk epoke (som altså er temmelig omfattende) opererer med et produkt, der kaldes litterært værk.
- (3) Det meget vage begreb multidimensionalt skal blot understrege kompleksiteten i den interaktionssammenhæng, som værket indgår i.
- (4) Begrebet isotopi er hentet fra Greimas og betyder omtrent semantisk sammenhæng.
- (5) Spørgsmålet om, hvordan projektet etableres inden for flerheden, rummer selvfølgelig også problematikken omkring begreber som manipulation og indoktrinering.
- (6) Ordene "lejetropperne" (eller "lejesoldaterne") og "barbarerne" vil i det følgende blive brugt i flæng.
- (7) Et projekt er integrerende i forhold til et andet, når realiseringen af dette andet projekt er forudsætningen for realiseringen af det første. Det andet projekt siges at være integreret i det første. Jvf. ovennævnte artikel i poetik II 4.
- (8) Strengt taget er der tale om en serie af grupperinger, men denne præciserende formulering er ikke nødvendig for forståelsen af det givne forløb.
- (9) Sidehenvisningerne i forbindelse med "Salammô" refererer til Seuil-udgaven af "Oeuvres complètes", mens de i forbindelse med "L'Éducation sentimentale" refererer til Classiques Garnier-udgaven.
- (10) I forbindelse med generation af en transformation kan man, svarende til modaliteterne *vide*, *ville*, *kunne* tale om tre mulighedsfelter: et informationsfelt, et projektfelt og et praksisfelt, jvf. poetik II 4.
- (11) Dette er selvfølgelig ikke kun et spørgsmål om behandlingen af selve konfliktforløbet, men også om selve konfliktens ekstra-sociale karakter.
- (12) Lukacs sætter i *The Historical Novel* den borgerlige historieopfattelses fortrængning af den historiske dynamik i forbindelse med forskrækkelsen over truslen fra proletariatet i 1848.
- (13) Dette er fuldstændigt parallelt med den myte om det eksotiske, som Roland Barthes beskriver i sit essay "Det fortabte kontinent" i *Mytologier*.
- (14) Dette fænomen giver Sartre en udmærket beskrivelse af i sin i det hele taget meget anbefalelsesværdige artikelserie "Du poète à l'artiste", *Les Temps Modernes*, august, september, oktober 1966. Også den anden form for eskapisme beskrives her.
- (15) Selv om den stærke ikke i den nutidige sammenhæng (og vel heller ikke altid i den fortidige) kan betragtes som fuldstændig suveræn projektkonstituerende faktor.
- (16) Paradigmet momentanitet vs iterativitet (respektive permanens) spiller i det hele taget en væsentlig rolle for en tematisk analyse af Flauberts romaner.
- (17) Det skulle vel være overflødig at begrunde anvendelsen af det vage udtryk "arbejderrepublik" i den givne sammenhæng.
- (18) Hos Flaubert er problematikken funderet i distinktionen mellem interioritet og exterioritet, hvorfor denne også anvendes her. I al almindelighed kan man nok sætte spørgsmålstegn ved dens frugtbarhed.
- (19) At der her for overskuelighedens skyld tales om den eksistentielle *histoire* som et sammenhængende forløb, bør ikke forlede til at tro, at der hermed menes et betydningsfuldt afgrænset individualiseret kontinuum.

T. A. van Dijk

NOGLE ASPEKTER AF EN GENERATIV-TRANSFORMATIONEL TEKSTTEORI

1. Indledning: om teori i almindelighed.

1.1. Inden vi belyser nogle aspekter af en transformationel tekstteori, især med hensyn til den type tekster som traditionelt, dvs konventionelt (semiotisk), kaldes 'litterære', først et par ord om 'teori', 'metodologi' og 'videnskab' i almindelighed.

1.2 Teoridannelse er en speciel form for (videnskabelig) *praxis*, nemlig *tekstproduktion*. Såvidt kan den sammenlignes med tekstproduktionen i de forskellige 'sproglike' kommunikationsformer: samtaler, reklame, propaganda, romaner, myter, osv.

1.3 Analogien med ikke-teoretiske sprogteksters produktion og form er et godt udgangspunkt for en kort – forhåbentlig redundant – karakteristik af de kriterier som ligger til grund for den 'videnskabelige kommunikationsproces'.

Først og fremmest: en tekst produceres af nogen, dvs af et *subjekt*. Dette subjekt (hvadenten det består af én eller flere personer) er uløseligt tilknyttet det samfund vi lever i, og – aktivt eller passivt – de utallige semiotiske systemer der danner grundlag for dette samfund: sprog, kultur, ideologier, moral, osv. Teksten – som 'subjektivt' produkt – kan derfor i den konkrete situation heller ikke betragtes isoleret fra disse semiotiske systemer (cf. Barthes, 1970), selv om konditioneringsforholdet er meget kompliceret. Dette gælder – principielt – en teoretisk tekst i samme grad som en ikke-teoretisk tekst.

Omvendt kan vi selvfølgelig sige det samme om det subjekt som 'modtager' teksten og som interpreterer, dvs. dechiffrerer og re-producerer den. Først når den producerede tekst er blevet reproduceret af et subjekt kan man tale om en kommunikationsproces, og først da er det blevet 'meningsfuldt' at lave (producere) en tekst.

1.4 Eftersom de forskellige semiotiske (kulturelle, sociale, historiske, osv) systemer udelukkende kan manifestere sig i en tekst gennem sprogets semiotiske (syntaktiske, semantiske, pragmatiske) system, vil kun en menings-fuld sprogtekst kunne føre til en sådan kommunikationsproces. Dette er det kendte standpunkt som både den analytiske og den hermeneutiske sprogfilosofi i vort århundrede indtager.

Informationsteoriens kendte kommunikationsmodel (cf, nylig: Bense, 1969) implicerer at både tekstens 'meddeler' og tekstens 'modtager' må være i besiddelse af et antal egenskaber for at producere og re-producere sprogtekster, f.eks. kendskab til et antal leksikalske elementer og et antal (grammatiske, osv.) *regler* der kan gøre de betydningsfulde elementer til en *tekst*, dvs. en betydningsstruktur som desuden har et bestemt forhold til en (fiktiv, 'reel', teoretisk, osv.) 'virkelighed' ('verden'). Først når to kommuniserende subjekter har et antal af disse elementer, regler og referentielle forhold ('sandsynlighed') til fælles kan der være tale om inter-subjektiv kommunikation.

Teksten og tekstproduktionens tilgrundliggende egenskaber ekspliciteres i den specielle tekst som kaldes tekstteori, eller i mere snæver forstand: *tekstgrammatik*.

1.5 Selve teorien er som sagt også en tekst, og også her kræves nogle *almene* principper (elementer, regler, 'virkeligheds'-forhold) som kan føre til en meningsfuld (videnskabelig) kommunikation. Disse principper bør ekspliciteres i en (meta-) teori eller (meta-) 'grammatik'. *Metodologien* er sådan en 'grammatik' for den videnskabelige tekst, men den begrænser sig til 'regler' om: a) den teoretiske teksts form eller struktur (syntaks) b) forholdet mellem denne tekst og den empiriske 'virkelighed' teksten eksplicit beskæftiger sig med; dette er den formelle kalkyles empiriske korrelation eller interpretation (semantik) som ligger til grund for tekstens verificerbare 'sandsynlighed'.

1.6 Den traditionelle (positivistiske eller analytiske) metodologi vil ofte *ikke* beskæftige sig med den videnskabelige kommunikations øvrige aspekter, såsom forholdet mellem det individuelle, historiske subjekt (teoretikeren) og hans tekst, eller – 'gennem' ham – forholdet mellem samfundet og teoriens *form*, dvs. med teksten/teoriens pragmatiske aspekter. Derfor kan og må en *fuldstændig* videnskabsteori ikke begrænse sig til en metodologi i snæver forstand (cf. Habermas, 1968). M.h.t. produktionen af teorier – betragtet som historisk praxis – må også motiveringen, målet, social funktion, osv. studeres. Dette krav må være kendt fra studenternes internationale opposition mod den eksisterende videnskabsopfattelse i vores universiteter (cf. Madsen, 1970). Videnskabsfilosofien og –sociologien, som er opstået ret sent og som især Frankfurter Schule (Adorno, Mannheim, Habermas) beskæftiger sig med, har navnlig betragtet det som sin opgave kritisk at belyse disse aspekter, f.eks. i relation til etikken eller politikken.

Dertil kommer at en teori for den videnskabelige kommunikations- eller erkendelsesproces først bliver meningsfuld når den er i stand til kritisk at studere den kognitive status og de epistemologiske forudsætninger og

grænser for en teoretisk tekst: hvad er en teoris 'pretentioner', dvs. hvorvidt kan den kaldes 'rigtig' eller 'sand', og 'sand' m.h.t. hvem, til hvad; hvorvidt giver en teori indsigt i 'virkeligheden', eller hvorvidt (re-)konstruerer den selve virkeligheden, osv., osv.? (cf. Kristeva, 1969, passim; Nagel, 1961, Kap. 6).

1.7 Vi vil ikke her beskæftige os videre med videnskabsteoriens epistemologiske aspekter og heller ikke med videnskabssociologien eller -psykologien, hvis almene principper på den ene side er kendt fra nye publikationer, men hvis teoretiske grundlag på den anden side endnu er meget spinkelt. Vi indskrænker os til nogle bemærkninger om meta-grammatikken (metodologien) fordi den giver relativt almene (men *ikke* a-historiske eller 'universelle') regler for teoretisk tekstkonstitution, og fordi den er den mest udarbejdede del af hele videnskabsteorien. Vi vil kort sagt begrænse os til den videnskabelige undersøgelses 'competence' (for at overføre Chomskys terminologi til meta-tekstteorien) og ikke komme nærmere ind på dens performance i den individuelle situation – selvom de to aspekter står i dialektisk forhold til hinanden.

1.8 For at opnå en 'optimal' kommunikation kræver metodologien først og fremmest, at en teoretisk tekst skal være så *eksplicit* som mulig. Det vil sige at den fuldstændigt og nøjagtigt skal specificere 'love' (regler) og elementer (termer – og deres definition, indførelse, osv.) i de almene og relevante fænomener den vil udtale sig om, uden at tage læserens forhåndsviden eller intuition i betragtning. En eksplicit teori (som faktisk i mange tilfælde kun er et 'ideal') vil sætte os i stand til – mere eller mindre 'mekanisk' – at finde frem til teoriens implikationer, og på grundlag af dem til en meget nøjagtig verifikationsprocedure. Endvidere skal teorien være kohærent og konsistent. Det vil sige at dens udsagn ikke logisk må modsige hinanden (hvadenten man vælger binære eller polyvalente systemer).

Dette er dog ikke det hele. Vi har ikke sagt noget om måden vi skal opstille eller 'finde' en teori eller dens hypoteser (love) på. Om dette stadium i processen siger metodologien imidlertid ingenting: der findes ikke 'regler' for hvordan teoretikere finder frem til hypoteser (discovery procedure). Kun verifikationen (eller falsifikationen) af disse hypoteser er vigtig for metodologien. For deskriptiv og observationel adækvathed – som naturligvis er en vigtig forudsætning – cf. Chomsky 1965. m.h.t. sprogteorier.

En teori skal ikke blot have en eksplicit, koherent 'form' (kalkyle), den skal også have et 'indhold'. Det vil sige dens form skal *interpreteres*, f.eks. i rammen af en bestemt videnskabs regler og begreber. Dette 'semantiske' aspekt er væsentligt, fordi det kan give den formelle konstruktion en

'mening' m.h.t. den materielle 'virkelighed' (cf. Badiou, 1969). Eksplicitering af denne (induktive) relation mellem den interpreterede teoris deduktive aspekter og erkendelses-objekter er givet i sk. 'overgangsregler'. Her ligger det måske vigtigste krav metodologien stiller: teorien, interpretationen og overgangsreglerne skal formuleres således at dens implikationer (konklusioner, forudsigelser, osv.) principielt kan modsiges (falsificeres), direkte eller indirekte, nu eller i fremtiden. En teori kan kun *fungere* i en videnskab eller i samfundet hvis den har denne eksplicite relation med den empirisk-historiske virkelighed. Praxis (videnskabelig kommunikation) er bygget på disse forhold der forøvrigt kun kan være nøjagtige hvis den teoretiske tekst selv følger metodologiens almene principper og kriterier, som bygger på den deduktive og induktive logiks love.

En grundig metodologisk fundering af teoridannelsen er en af de vigtigste aspekter i den kritiske videnskabs og videnskabsteoriens udvikling, idet eksisterende 'teorier' således kan afsløres som ideologier (i negativ forstand). For at kunne modbevise en reaktionær teori (ideologi) skal en revolutionær praxis ikke blot falsificere den empirisk-historisk, men selv bygge på en adekvat teori, som virkelig er *teori* og ikke en samling usammenhængende og vage udsagn (kendetegnende for metafysikken).

1.9 Man har ofte bebrejdet den neo-positivistiske metodologi a) at den kun er interesseret i 'almene' egenskaber, b) at den ikke bekymrer sig om det historiske subjekt og dets forhold til objektet, c) at det 'individuelle', det 'enestående' er reduceret, d) at den nægter at gøre rede for videnskabens resultater, e) at den indskrænker videnskab til at studere kun de empirisk 'givne' overflade-fænomener og ikke virkelighedens forskellige 'psykiske' aspekter, f) at den ikke kan sige noget om det totalt 'nye', revolutionære eller fremtidige, g) at den undlader at evaluere det objekt videnskaberne beskæftiger sig med – objektivitetsproblemet – osv., osv. Disse bebrejdelser kommer ikke bare fra de moderne 'kritiske' (neomarxistiske, dialektiske) retninger men også – paradoksalt nok – fra den traditionelle Geisteswissenschaftens protagonister (fra Dilthey til Apel – cf. Apel, 1967). I mange tilfælde er denne kritik funderet, men ofte støtter den sig desværre på misforståelser om (er blot ukendskab til) positivismens mål (cf. f.eks. Indledningen i Von Mises, 1951).

Selv om nogle (logiske) positivistiske – især Carnap – navnlig tog teoriens formelle problemer i betragtning, har positivistene i almenhed dog også beskæftiget sig med andre aspekter af den videnskabelige kommunikationsproces. Videre er metodologien principielt mere beskeden end visse 'fænomenologer' eller 'dialektikere' ønsker at gøre dem. Dette hænger overhovedet sammen med videnskabens 'muligheder'. Naturligvis kan en teori – som kun formulerer almene principper – ikke være en nøjagtig redegørelse for 'unikke' eller individuelle objekter. Den eneste

tilsvarende 'gengivelse' skulle være objektets identiske gentagelse. Hver beskrivelse eller interpretation 'forstår' objektets aspekter som 'tokens' af en mere almen 'type', og den 'enestående' kombination af almene kategorier i et objekt – i en tekst – kan kun ekspliciteres i (oppositionelt) forhold til *andre* objekter eller tekster. De moderne videnskabers udvikling har videre påvist at en begrænsning til 'overflade'-fænomener (behavior, osv.) er metodologisk umulig. Både strukturalismen og transformationalismen søger at forklare eller beskrive visse fænomener ved at konstruere abstrakte modeller for de 'underliggende' strukturer eller regelsystemer. Videre er det klart at en beskæftigelse med teoriens resultater (og mulige anvendelser) og evaluation af de studerede objekter i den videnskabelige praxis ikke alene er mulig, men også en af de vigtigste mål for videnskaben overhovedet. Erdelig har Rudner (1966) – og andre – påstået at det er muligt at sige noget om 'nye' eller 'revolutionære' forandringer i samfundets udvikling, og at den teori der gør rede for disse 'teleologiske' (emergence) aspekter ikke unddrager sig metodologiens principielle kriterier. Man kan sige at kun en adekvat teori sætter os i stand til at give pålidelige udsagn om historiske udviklinger, for den tager eksplicit hensyn til alle relevante faktorer som bestemmer ('konditionerer') dem. Praktisk eller ideologisk-politisk stillingtagen har større værdi og effektivitet hvis den støtter sig på en sådan teori (for en kort diskussion om den nutidige "Methodenstreit" i Tyskland mellem positivistiske og dialektikere, cf. "Dialectical Methodology" i *Times Literary Supplement*, 12.3.1970).

2. Teori og tekstvidenskab

2.1 Hvad implicerer ovenstående bemærkninger for en adekvat tekstteori og mere specielt for en 'litterær' tekstteori? Vi må først og fremmest antage at heller ikke tekstvidenskabens kan se bort fra teoridannelsens og verifikationens logik. Skønt mange, især de traditionelle Geisteswissenschaften (cf. Seiffert, 1969) har påstået det modsatte, er der ingen grund til at antage at litteraturvidenskabens og de andre sociale videnskaber indtager en speciel plads, f.eks. på grund af deres 'specielle' objekt: mennesket, dets opførelse (og 'følelser' ønsker, osv.) og forholdet mellem mennesker i samfundet. Der eksisterer ganske vist vigtige forskelle mellem undersøgelsesobjekter i naturvidenskaber og humaniora, men det betyder ikke at de teoretiske tekster *om* disse objekter også skulle svare til forskellige logiske kriterier. De fleste naturvidenskabelige love er naturligvis af mekanistisk (nomotetisk) karakter, mens de socialvidenskabelige 'love' (if any) i bedste fald ofte er probabilistiske, hvilket skyldes de talrige vekslende og komplicerede faktorer i menneskets historiske praxis. De sociale videnskaber må dog også stræbe efter at opnå eksplicite, kontroller-

bare teorier for at kunne 'forklare' de mangfoldige samfundsfænomener vi er omringet af og for at støtte kritikken af visse systemer. Vi skal kun huske at det ikke drejer sig om en anden 'metodologi' men om andre *midler* (teknik, osv.) til at opstille teorierne. Således vil en 'hermeneutiker' have ret til at 'verstehen' sit objekt interpreterende, ligesom det står enhver frit (i discovery procedure) at finde frem til sin hypotese på sin egen måde. Den eneste betingelse er dog den intersubjektive formulering af teserne, for at kunne kommunikere pålideligt med andre teoretikere, der beskæftiger sig med samme objekt. Desuden er det heller ikke muligt at 'forstå' et objekt (en tekst) uden et hypotetisk kendskab til de almene relationer mellem de forskellige objekter indbyrdes. En hel række isolerede 'interpretationer' har ingen mening for en socialt (almen) voksende indsigt i tekstkommunikationens aspekter. Indsigt i almene forhold, regelmæssigheder – som skal ekspliciteres i teorier – osv. er en nødvendig betingelse for at 'forstå', 'vurdere', osv. de objekter vi vil studere nærmere. Den ikke-teoretisk begrundede beskæftigelse med en tekst er kun resultatet af et stort antal fordomme, falske ideologier, osv.

2.2 Ligesålidt som en videnskabsteori må begrænse sig til en metodologi, og ligesålidt som lingvistikken må begrænse sig til at opstille en teori om sprogsystemet (competence) (og ikke om sprogbrugen og tekstkommunikationsprocessen), ligesålidt må litteraturvidenskaben begrænse sig til en formel teori om den (litterære) tekst som sådan, hvor vigtig den end er for forståelsen af hele den historiske, tekstuelle kommunikationsproces. Mange af den litterære teksts aspekter kan først forklares, dvs. forstås, når de betragtes som tekstuelle manifestationer af et stort antal betydnings-systemer, som 'bestemmer' tekstens forhold til den psyko-sociale kontekst (cf. Barthes, 1970). Disse relationer er yderst komplicerede, hvad den stadigvæk bedrøvelige status litteratursociologien og den litterære psyko-analyse indtager vidner om.

På grund af den manglende teori om f.eks. litteraturens sociale funktion i samfundet, er litteraturvidenskabens sociale rolle endnu kun af indirekte karakter. Den kan højst mere eller mindre adekvat beskrive tekststrukturer, men den er på grund af en manglende semiotisk kontekstteori (læsningsprocessen) ikke engang i stand til at bestemme tekstens traditionelle 'æstetiske' funktion.

Hvis vi herefter altså begrænser os til en generativ-transformationel *tekst*-teori, gør vi os klart, at den kun kan give enkelte aspekter af en fuldstændig litteraturteori. Vi er dog klare over hvor vigtig en sådan (formel) tekstteori er for en kontekstteori som den står i et dialektisk forhold til. Her møder man uundgåeligt problemer som det 'væsentlige' af tekster i almindelighed og af litterære tekster i særdeleshed. Ord som 'væsentlig', 'relevant', osv. har dog en for vag betydning til at kunne give

konkrete svar på disse spørgsmål, som forøvrigt er af relativ karakter: 'relevans', osv. kan kun bestemmes i forhold til en teori. Den litterære teksts sociale funktion er uden tvivl det centrale problem, og dermed også litteraturvidenskabens endelige mål. Hvilke af tekstens elementer der bestemmer dennes æstetiske, etiske og andre funktioner kan foreløbig ikke siges med nøjagtighed.

Den (neo-) positivistiske metodologi må altså kritiseres og udvides på mange punkter. Indtil nu findes der imidlertid ingen videnskabelig metodologi som kunne erstatte dens vigtigste (deduktivt og induktivt) logiske kriterier. En aprioristisk afvisning af disse kriterier og grundsætninger er lige så umulig som en aprioristisk og kritikløs godkendelse af den snævre videnskabelige *praxis* som indtil nu ofte byggedes på dem.

Med dette for øje vil vi prøve at fremsætte nogle grundtræk af en tekstteori.

3. Principper for en generativ-transformationel tekstteori

3.1 Vi har set at de betingelser som er blevet formuleret i en kritisk videnskabsteori, også gælder for en tekstteori. Falcificerbarhed, eksplicitet, kohærens, osv. kan betragtes som den videnskabelige kommunikations 'demokratiske' principper, idet alt hvad der siges let kan kontrolleres i henhold til vores 'objet de connaissance', dvs. den konkrete tekst og dens aspekter.

Vi kan altså sige at tekstteoriens mål er en explicit formulering af de regler som underligger strukturen, produktionen og receptionen af tekster. Den delmængde af regler, som gør rede for teksters abstrakte strukturer, vil vi kalde en *tekstgrammatik*. Den konkrete psyko-sociale realisation af disse regler i individuelle (historiske) tekster skal ekspliciteres i en eller flere *kontekstteorier*, som sandsynligvis bedst kan formuleres indenfor semiotikkens rammer. Det antages at en adekvat kontekstteori ikke kan udarbejdes uden en formulering af de eksplicite regler (især semantiske – i bred forstand) som (formelt) determinerer de forskellige semiotiske systemers tekstualisering. Vi skal derfor begrænse os til at belyse nogle aspekter af tekstgrammatikken, betragtet som en abstrakt konstruktion hvis relationer til den konkrete tekst ikke er 're-presentative' eller 'homogene' men relativt arbitrære, dvs. hvad teoriens form (kalkyle) angår og ikke dens interpretation.

3.2 Som *model* for vores tekstgrammatik vil vi antage den generativ-transformationelle teoris hovedprincipper (Chomsky, 1965), selvom vi – efter dens kritiske videreudvikling (McCawley, 1968, o.a.) – vil ændre og udvide den på nogle essentielle punkter. Motivationen for dette valg er bl.a.: a)

den generativ-transformationelle grammatik (TG) er en model for abstrakt sprogproduktion, hvilket svarer til vores krav om, at vores tekstteori skulle gøre rede for produktion af forskellige teksttyper, b) TG er hidtil den mest explicite teori om sprog-strukturer (eller bedre: om sætningsstrukturer) c) de forskellige strukturalistiske modeller er ikke tilstrækkelige fordi de kun beskriver bestående, konkrete sætninger (et corpus) og ikke strukturerings-principperne (*regler*) som underligger den (teoretisk) uendelige mængde af alle mulige sætninger (tekster) som udgør sproget. Væsentlig for TG er altså bl.a. dens algoritmiske karakter og reglernes rekursivitet.

3.3 Men en generativ-transformationel teori, som den er blevet udarbejdet af Chomsky, svarer ikke helt til vores krav. For det første gør den ikke rede for de formelle regler som underligger *tekstkonstitutionen*. Teksten omtales næppe af de generative lingvister, enten fordi den betragtes som en del af performance: den konkrete talesituation (discourse), eller fordi den betragtes som en lang sætning, hvis generering ikke har behov for ekstra regler men kan beskrives med rekursiv 'embedding' af sætninger.

At man forbigår *teksten* skal ses i sammenhæng med den stilling *semantikken* indtager i TG. Denne 'komponent' af grammatikken er, som man ved, først blevet udarbejdet meget sent, og for Katz og Chomsky er den stadigvæk ikke rigtig en del af grammatikken men en 'interpretations-komponent' som opererer *a posteriori*. Videre har den hidtil kun kunnet give en beskrivelse af isolerede ord (eller leksikalske strukturer) og deres umiddelbare kontekst (selection restrictions). Der findes næppe regler som gør rede for en hel sætnings semantiske struktur. Det er bemærkelsesværdigt at den strukturelle semantik her allerede er gået videre på mange områder (Greimas, 1966; Agricola, 1969).

Man forstår at en tekstteori skal bygge på en explicit beskrivelse af relationer mellem sætningers semantiske strukturer. Disse relationer er næsten alle *semantiske*, eller semantisk-'logiske' – undtagen de som indgår i en matrix-sætning (pronominalisation, relativisation, osv.) som også er syntaktisk determineret. De semantiske relationer, som udgør et ordnet sæt, definerer tekstens mest udprægede egenart: dens *kohærens* (i formel forstand, ikke i referentiel – som 'sandsynlighed' (Kragh Grodal, 1969) – hvis de overhovedet kan adskilles). Tekstens (formelle) kohærens kan betragtes som tekstens semantiske grammatikalitet udenfor sætningen.

De sidste år har man imidlertid kunnet følge en ny udvikling i TG, kendt som 'generative semantics', repræsenteret af bl.a.: McCawley, Gruber, Lakoff, Ross, o.a. (cf. Van Dijk, 1970c og Brandt og Katlev, 1970). Denne retning – som iøvrigt bliver indenfor TG's principielle rammer – bygger sætningens derivation ikke på syntaktisk (sub)kategorisering, men på en stærkt semantiseret 'basis', hvori sætningens betydningsstruktur virkelig er 'genereret' ud fra de postulerede semantiske enheder.

Leksemerne (som udgør 'lexicon'-et) betragtes så vidt muligt som indbyrdes 'transformationelt' forbundne, for at gøre beskrivelsen mere enkel: overflade-leksemer kan ofte opløses i en (modal) operator og i et mere 'enkelt' leksem (f.eks. 'kill' – CAUSE 'to die', etc.). Denne opløsning er nødvendig for at kunne forklare tvetydige interpretationer. Sætningen

(1) He almost killed me

er tvetydig fordi den kan blive opfattet som resultat af a) he (almost CAUSED) me to die, og af b) he CAUSED me to (almost die). Disse vigtige ideer tyder videre på den mulighed at anvende (visse) transformationer *før* den s.k. 'indskydning' (insertion) af leksikale enheder. Dette implicerer videre at transformationer ikke nødvendigvis lader betydningsstrukturen uforandret.

Endelig interpreteres mange operatører (cf. Seuren, 1969), der determinerer sætningens modalitet (eller aspektualitet, osv.), som overordnede elementære 'sætninger' (S). I stedet for det traditionelle symbol IMP (for imperativ), kan man for eksempel skrive: "I want you (to) S", betragtet som impliceret dybdestruktur. Det samme kan postuleres for enhver sætning (deklarativ, spørgsmål, osv.), hvori dens performativ eller informationelle aspekt gengives i dybdestrukturen med en slags meta-sætninger af typen: "I say (that) S)", "I ask (you)(to) S", osv. (For en diskussion om strukturen og ontologien af disse sætninger, cf. Brandt & Katlev, 1970, som med rette taler om 'tekster' i.s.f. sætninger). Denne udvikling i generativ semantik peger på flere muligheder for at anvende prædikatlogik i formaliseringen af dybdestrukturen. Sætningens (eller tekstens) grundstruktur, NP PredP, kunne f.eks. gengives som P(x), hvor x er argument og P prædikat, eller som mere kompliceret P(x,y) for NP VP NP, osv. Denne formalisering er interessant, men kan imidlertid kun foretages hvis de eksakte semantiske relationer er ekspliciteret i en *semantisk* teori.

3.4 Tilbage til tekstteorien. I analogi med TG siger vi videre at en tekst har en *overflade-struktur* og en *dybde-struktur*. Dybdestrukturen genereres (dvs. beskrives formelt i en derivation) af tekstgrammatikkens semantiske 'komponent'. Overfladestrukturen genereres af tekstgrammatikkens syntaktiske og morfo-fonologiske (eller morfo-grafiske) komponenter ud af tekstens dybdestrukturer. Tekstens overfladestruktur er et produkt af en serie *transformationer* som har dybdestrukturer som input. Den konkrete teksts materielle aspekter er sandsynligvis defineret på dette niveau. Som antydning er beskrivelsen af tekstens (overflade- og dybde-) struktur deduktiv (algoritmisk) og foretages ved hjælp af en tekst-derivation.

Tekstderivationen foretages på flere planer. Først må man skelne mellem det makro-strukturelle og det mikro-strukturelle plan, dvs. mellem

genereringen af sætningens syntaktisk-semantiske struktur, og genereringen af tekstens global-semantiske struktur. Den sidste er meget mere abstrakt og finder sted 'dybest' i dybdestrukturen. Dette implicerer at *tekstens* dybdestruktur (TDS) dominerer genereringen af dens lineært ordnede mængde af 'overflade'-sætninger. Vi kan sammenligne denne (*teoretiske!*) situation med computer-programmet som 'styrer' de forskellige operationer som skal foretages (cf. Van Dijk, 1969, 1971). Denne hypotese – som intuitivt synes meget interessant – fik støtte fra psycholingvistikken: den konkrete produktion af sætninger (et begreb som vi udvider til 'tekster') er determineret af en 'global' 'plan' som styrer leksemernes udvalg og indskydning i en 'syntaktisk plan' (Chomsky's dybdestruktur) (cf. Miller, Pribram, Galanter, 1960; cf. også Hendricks, s.d.).

Tekstens derivative generering er rekursiv, dvs. at man i enhver tekst kan interpolere (eller tilføje) uendelig mange nye sætninger (tekster). Idet hver tekst altså (teoretisk) kan blive af uendelig længde, genererer tekstgrammatikken uendelig mange tekster. Dette var netop et af de krav vi stillede til en almen tekstteori, nemlig dens kreativitet (eller *produktivitet*). Det er naturligvis muligt at i tekst-performance, dvs. på det konkrete historiske plan, visse *typer* af tekster skal defineres som en lukket mængde (som for eksempel et heltepos, osv.). Vi kommer tilbage til teksttypers problematik senere.

Den generative semantiks postulat (Gruber, 1967), at sætningens semantiske struktur er genereret ud af meget abstrakte præ-leksikale strukturer kan gøre rede for en række vigtige problemer. Hvis vi antager at leksematiseringen er sprogspecifik (og ofte 'stilistisk') kan vi forklare hvorfor oversættelser, parafraser, osv., er mulige og hvordan de semantiske relationer mellem tekstens sætninger ser ud. Her ligger også en mulighed for at forbinde sætningens dybdestruktur med tekstens dybdestruktur, en forbindelse som er den formelle tekstteoris største problem.

Vores behov for en tekstteori er iøvrigt også motiveret med hensyn til en række traditionelle problemer, som ikke kan løses af en 'sætnings-TG': a) pronominaliseringen b) implikation og supposition c) intratekstuel deixis d) parallelisme, antitese, kontrast, osv. e) intonation f) optræden af shifters g) kohærens (isotopi); logisk, chronologisk, topologisk konsistens, osv. (cf. Isenberg, 1968). Meget vigtig er også muligheden af at parafrasere, uddrage, osv. tekster, bl.a. i intertekstuelle relationer (henvisninger, antydninger, temaer, motiver, osv.).

Desværre kan vi kun spekulere lost over hvordan tekstens semantiske dybdestruktur (TDS) skal se ud, og derfor er det heller ikke muligt at give en præcis formalisering af 'overgangen' fra tekstens dybdestruktur til de forskellige sætningers dybdestrukturer. Vi kan kun meget hypotetisk antage

- a) at TSD består af en (ordnet?) mængde af semantiske semer (features) og/eller konfigurationer af disse;
- b) at semerne gentages i den semantiske dybde-struktur i hver af tekstens sætninger. Omvendt kan man sige at der er tale om en semantisk redundansdannelse, der kan sammenlignes med Greimas' isotopi-begreb, som desværre ikke blev ekspliciteret;
- c) man kunne forestille sig denne proces som en dannelse af *leksikoïder*, dvs. abstrakte sem-konfigurationer som underligger forskellige leksemer, som igen – sprogspecifikt, teksts specifikt – manifesteres på tekstens overflade. TDS dannet af disse leksikoïder kan sammenlignes med den traditionelle 'tematik'. Til sidst skal vi antage at TDS er analog med tekstens parafrase (résumé, abstract). Denne opfattelse af tekstens semantiske makrostruktur som en abstrakt parafrase er meget tiltrækkende. Ad en anden – mere empirisk vej – er den amerikanske lingvist Hendricks (s.d.) kommet til samme hypotese. Tekster med samme parafrase, dvs. med analog TDS kan betragtes som hinandens 'variationer', eller bedre: som forskellige 'transforms' med analog dybdestruktur. Vi skal se at der findes bestemte teksttransformationer og at mikro-leksematisering (sætningsdannelse) også kan ses som en transformationsproces. I myteforskningen, tematologien og alle andre former for intertekstualitet kan begrebet (makro-) semantisk dybdestruktur, som eksplicitering af begrebet 'tematik', danne grundlag for et studium af relationstyper gældende mellem tekster.

4. En generativ tekstteoris 'litterære' aspekter

4.1 Det må være klart at den skitserede ramme for en (almen) teori om tekststrukturer skal præciseres. Vi skal derfor begrænse os endnu videre (efter abstraktionen fra konkret kontekst), nemlig til den *teksttype* man traditionelt kalder 'litteratur' (i videste forstand). Teoretisk set indtager 'litteratur' ikke en 'specifik' plads indenfor tekstteoriens rammer, og dens formelle forskelle fra andre sprogtekster (s.k. 'normal'-sprog, i dialog, avis, osv.) er kun gradforskelle. 'Tilkendelsen' af 'litterær' status (værdi, osv.) er en funktion af hele den kommunikationsproces, som teksten manifesterer sig i, og er determineret af en række semiotiske systemer (koder) som læseren konventionelt og kulturelt er underkastet (passivt) og som han producerer (aktivt) – med forfatteren – gennem radikale forandringer i tekst(re-)konstitution (læsning som praxis) og tekstteori. (cf. Tel Quel, 1968 og Kristeva, 1969, *passim*).

Som sagt er forskellen mellem den 'litterære' tekst og de andre teksttyper kun gradforskelle. En adekvat tekstteori skal være i stand til at gøre rede for disse forskelle ved at formulere de regler som (formelt)

differentierer den uendelige mængde af tekster. Det er f.eks. sandsynligt at visse regler (restriktioner, osv.) som underligger 'dagligsproget' ikke gælder i andre teksttyper ('lyrik', afasi, osv.) og omvendt. Som man ved er Chomsky's TG kun en teori for daglig-sprog-competence, og det er derfor nødvendigt at formulere et sæt af *komplementære* regler for at være i stand til formelt at beskrive (derivere) andre teksttyper.

4.2 Først og fremmest skal vi forsøge at formulere nogle meget enkle regler som dominerer i (men ikke entydigt definerer) den teksttype, man traditionelt kalder 'poetisk' (lyrik). Det drejer sig naturligvis om formel beskrivelse: i praksis (performance) er forskellen fra andre tekster (f.eks. narrative) en gradforskkel. Videre vil vi antage at en litterær grammatik, dvs. at mængden af regler, som underligger denne teksttypes produktion, ikke er begrænset til derivationen af 'litterære' sætninger – ligesom de fleste 'generative' anvendelser på litteratur – men skal karakterisere hele tekster og deres strukturer. (Litterære) sætninger findes ikke, kun litterære tekster (hvori visse 'ugrammatikalske' sætninger – set fra TG's standpunkt – kan have en bestemt funktion).

Den (litterære) tekstteoris regler ligger på tre niveauer i teksten: det (mikro- og makro-) semantiske, det syntaktiske og det morfofonologiske (eller morfografiske). Vi antager den hypotese, at den 'litterære' differentiering finder sted i de mere 'overfladiske' faser af tekstgenereringen. Identiske, eller analoge, semantiske dybdestrukturer kan underligge litterære og ikke-litterære tekster. Det er 'overgangen' fra TDS til det mikrostrukturelle plan som bestemmer teksttypen.

Især 'lyriske' tekster kan karakteriseres på det mikro-tekstuelle plan (sekvenser af sætninger). Historisk kan man naturligvis konstatere visse forandringer: i klassisk lyrik dominerer fonologiske operationer (rim, metrum), i moderne lyrik grafiske, syntaktiske og semantiske operationer som er produceret af regler vi ikke kender fra normalsproget. Fortællende tekster er frem for alt genereret af makro-semantiske operationer.

4.3 Vi skal begynde med at formulere nogle regler som ligger til grund for *fonisk-grafiske* operationer. Som sagt er disse vigtigst for tekstens 'materielle' aspekt (paragrammatismen -Kristeva). Man kan betragte dem som ekstra selektions-restriktioner. Det vil sige, at vi ved derivationen af sætning eller tekst, må indføre (nye) symboler, for eksempel for rim (R), allitteration (ALL), assonans (ASS) og andre identiske eller antitetiske gentagelser, som yderligere indskrænker det på grund af semantiske og syntaktiske features tilladte valg (generering) af leksemer. F.eks. lyder begyndelsen af Knud Sørensens banal-digt "Robot i Naturen. Forår" (taget fra Nielsens antologi, 1968):

(2) Græsset er grønt

Vores (komplementære) tekstgrammatik skal altså have en regel (som naturligvis er *optionel*) for at opstille en korrelation mellem den fonologiske struktur af nærliggende leksemer. Efter

(3) N → *græs*

skal vi f.eks. have en regel som:

(4) a Adj → ALL / Adj
 b ALL → [GENTAGELSE
 KONSONANT/DOBBELT
 INITIAL]

c Adj → *gratis, gravid, grel, grim, grum, grusom, grøn, grå . . .*

Ifølge 'normalsprogreglerne' for semantisk kompatibilitet er til sidst *grøn* selekteret (vi ser med det samme at den – tautologiske – anvendelse af 'normalsprogregler' giver digtet dets 'banale' karakter). Idet definitionen af allitterationen muligvis er 'universel', kan vi undgå regel (4b) – som skal gives i metateorien – og simpelthen antyde i derivationen, at der er en gentagelsesrelation af typen ALL mellem NP's substantiv og PredP's adjektiv:

(5) a N_{NP} → *græs*

b Adj_{PredP} → ALL N_{NP} ___ / Adj
 osv.

Lidt mere indviklet er Vagn Steen's børnerim (s. 123):

(6) tru smu kunusuru pu hubrupluds
 sud ug spilludu pu hubrupluds

Der er her ikke tale om en selektionsrestriktion, men om en sjælden (og muligvis *ad hoc*) *transformation* (gennem substitution) hvor en 'normal' fonisk string er input:

(Ad hoc regel: Vælg leksemer fra leksikon som er genereret af den syntaktisk-semantiske dybdestruktur og substituer alle vokaler med en bestemt vokal *a* og lad *a* være *U* – og videre i teksten *I*, osv.).

På lignende formationer (og transformationer) bygger alle foniske og grafiske gentagelsesregler. Rim (R) f.eks. har ikke 'initial' men 'final' gentagelse, og ikke bare 'vokal', men (vokal)(konson.) vokal (konsonan.) lige før indførelse af versets afslutningssymbol, f.eks. optionelt genereret efter en syntaktisk-semantisk, eller numerisk enhed (eller uden denne restriktion: enjambement).

4.4 Mere interessant, især i moderne poesi, er det *syntaktiske* aspekt i tekstteoriens komplementære regelmængde. De teoretiske problemer er imidlertid meget mere komplicerede her. Det er nemlig ikke let at bestemme om de syntaktiske operationer er genereret i dybdestrukturen eller i transformationsstadiet. Vi kan f.eks. vælge en operation som er

kendetegnende for moderne tekster, nemlig verbum-eliminering. Man kunne i så fald gå ud fra en normal generering af prædikatet:

- (7) a S → NP PredP
 b PredP → VP (NP)
 osv.

V kan i næste stadium blive elimineret i en transformation:

- (8) V → ∅

(dvs. substitueret af et nul-tegn). Man kunne dog også forestille sig, at det drejer sig om en typisk dybdestruktur-regel, som tillader generering af kun nominale sætningsdele:

- (9) a S → NP
 b NP → NP (S)
 osv.

Den sidste repræsentation er naturligvis kortere, og den ville gøre teorien mere enkel. Videre behøver vi ikke at generere et verbum som – i den 'virkelige' tekstproduktion (som vi ikke ved noget om) – måske aldrig har været til stede; (9) kan simpelthen betragtes som en af de regler, det mere 'snævre' normalsprog ikke kender, men som i en mere 'revolutionær' sprogopfattelse er 'grammatikalsk'.

Trods disse overvejelser er det teoretisk mere sandsynligt, at operationen er af transformationel karakter, dvs. at den foregår på et mere 'overfladisk' niveau (det er iøvrigt også de fleste lingvisters standpunkt overfor stilistiske processer, som endda ofte lokaliseres i performance, dvs. betragtes som *sprogbrug*) (cf. Van Dijk, 1971). Udviklingerne i 'generative semantics' har iøvrigt gjort det muligt at anvende transformationer her, f.eks. eliminering eller substitution) *før* genereringen af lekserne.

Hvis det er en transformation det drejer sig om, så kunne man – i performance – vente sig at læseren supplerer med et verbum i konteksten (f.eks. det verbum som kontekstuelt er mest 'sandsynligt', dvs. quasi-automatisk genereret af isotopien). Vi kan sammenligne denne proces med Hjelmslevs katalysering. Det samme problem dukker også op i metafor-teorien, hvor man på lignende måde kan postulere lekser i dybdestrukturer som ikke manifesteres direkte på 'overfladen'. Det er hovedsagelig et performanceproblem, idet det drejer sig om læserens opførsel overfor visse tekster; han er nemlig tilbøjelig til (også hvis han har dannet sig en vis moderne-tekst-competence) – på grund af sprogautomatismen – at konstruere en 'regelmæssig' dybdestruktur, dvs. give en 'normaliserende' interpretation af sætningen, hvis konteksten (isotopien) gør ham i stand til at gøre det. Eksempler er der mange af i moderne lyrik. Sml. f.eks. Nyegaards digt "Café 2" som begynder:

- (10) to
 chauffører

den ene med
 BT

den anden med
 ekstra bladet

...

I interpretationsprocessen kan man naturligvis tilføje her *sad (ved bordet)*, eller noget lignende, men denne information er semantisk allerede forudsat i titlen: den blotte brug af substantiver implicerer allerede eksistensen eller tilstedeværelsen af deres denotata. Dette er forøvrigt bekræftet i mange andre tilfælde hvor verber som *være, sidde*, osv., er elimineret. I denne teksttype (digt) har man åbenbart at gøre med større presuppositions- og implikationsbrug end i mere 'grammatikalske' tekster. I performance kan disse elimineringer af redundante sætningsdele tyde på stor informationsgrad.

Man finder ikke kun eliminerings- (eller substitutions-) transformationer, men også forskellige slags permutationer, f.eks. når verbet (prædikatet) skifter plads med subjekt (første NP) (eller manglende gennemførelse af obligatoriske permutationer i relativ-sætninger og efter adverbier), eller prædikatet med (in)direkte objekt og/eller præpositionelle bisætninger. Permutationer er imidlertid meget sjældnere end elimineringstransformationer: hvad det angår synes moderne dansk poesi temmelig regelmæssig. Hovedvægten ligger på de semantiske reglers transformationer.

5. Tekstsemantik

5.1 I det komplementære sæt af regler som underligger den 'litterære' teksttypes formelle egenskaber, er de semantiske regler sikkert de vigtigste, både i 'poetiske' tekster, hvor de mikro-strukturelle operationer dominerer, og i de 'narrative' tekster, hvor de makro-strukturelle dominerer. Her skal også søges grundlaget for de problematiske relationer til den psyko-sociale kontekst.

Som sagt skelner vi altså for det første mellem *mikro- og makrostrukturelle operationer* på tekstens semantiske niveau. De første foregår indenfor sætningen og genererer det man traditionelt kalder metaforer, metonymier, osv. Den moderne semantik kan nu gøre rede for metaforisationsprocessen, som bygger på semantiske features (semer). Weinreich

(1966) har beskrevet metaforisationen i sin 'construal rule'. Han fremstiller det sådan: to leksemer har features som udelukker hinanden, f.eks. KONKRET/ABSTRAKT, osv., så at man ikke kan kombinere subjekt og verbum, substantiv og adjektiv, osv. Processen består i, at et af leksemerne 'sender' et af sine features til det andet leksem. Denne transmission kender vi fra personifikation, hvor feature MENNESKELIG er transponeret til leksemer med feature IKKE-MENNESKELIG (eller OBJEKT). Weinreich har imidlertid ikke *forklaret* og heller ikke beskrevet processen, men kun givet formaliseringen af en 'regulariseret' (grammatikaliseret) interpretation. Brugen af to ikke-kombinable leksemer skal – i ikke-randomiserede (f.eks. surrealistiske) tekster – også *motiveres*: f.eks. der finder en leksem-substitution sted på grund af visse semer (fælles med konteksten eller – traditionelt – med det 'substituerede' leksem, som på grund af sprogautomatismen kan katalyseres i dybdestrukturen).

Sml. følgende sætninger genereret med komplementære semantiske regler:

(11) Måske vil havens blade falde af eller blive til dæmpet musik (Leth, s. 54)

(12) det tomme strømmer gennem mange tomheder (Nielsen, s. 78)

(13) (. . .) lyden brutalt faldt ned på en tanke (Nyegaard, s. 107)

I (11) har vi først en almindelig metonymisk struktur som tillader substitution (pars pro toto) af *haven* for *træet* på grund af en feature VEGETAL. Det er ikke bare en fællesfeature der bestemmer substitutionen her, men også en *tekstkontiguitet* (virtuel), der naturligvis også kan tolkes som en empirisk-referentiel kontiguitet. På samme måde finder vi den anden kollokation i denne sætning: *blade (vil) blive til dæmpet musik*, hvori kun et leksem med feature LYD kan fungere som subjekt (NP-S). Dette sem er givet f.eks. i 'bladenes' kontekstuel 'normale' prædikater, som *suse*, osv. Også her altså substitution af årsag-middel for følge: *blade for bladenes susen*.

Mere metaforiske er de andre sætninger. *Strømme* kræver et sem LIKVIDITET, som forovrigt implicerer KONKRET, som *det tomme* ikke har. I denne tekst konstaterer man en konkretisering af abstrakte begreber, hvori denne metaforisationsproces kan fungere. Den samme bemærkning gælder for præpositionsled: *gennem tomheder*.

(13) ligner både (11) og (12). *Lyden faldt ned* er semantisk ugrammatisk, fordi *lyd* ikke har semet OBJEKT som kræves af prædikateret *falde ned*. Den konkrete kontekst giver dog *æble*, så at effekt kan substitueres for årsag. *På en tanke* kunne i denne kontekst kun være grammatisk, hvis det havde et sem KONKRET. Omvendt kan vi naturligvis også interpretere *faldt ned* som substitution for abstrakte verber som *forårsagede*, *forstyrrede* med samme sem KONTAKT (eller noget lignende).

Disse analytiske bemærkninger er meget traditionelle, selvom strukturel semantisk terminologi skaffer os mere præcise beskrivelsesinstrumenter. Vigtigst for vores tekstgrammatik er, at vi forsøger at finde visse regel-mæssigheder. Vi skal derfor skematisk gennemgå hele processen: 1) To (eller flere) leksemer er kombineret i en syntagmatisk kollokation, men udelukker hinanden på grund af semantiske selektionsrestriktioner; 2) En sk. 'transfer-feature' (Weinreich) kan transponeres fra et leksem – som oftest verbet eller adjektivet – til et andet leksem – som oftest et substantiv. 3) Eventuelle fælles-semer får større vægt og kan således 'motivere' (forklare) leksemkollokationen; de andre semer bliver i så fald *ad hoc* 'afskærmet'.

I alle tilfælde skal kontekstens isotopi bestemme i hvilken retning transpositionen finder sted (abstraktion eller konkretisation, osv.). De på grund af fælles semer genererede (substituerede) leksemer – som er semantisk ugrammatisk i mikro-konteksten (syntagmet) – kan tilsidst også motiveres af makro-kontekstens isotopi, dvs. blive 'optaget' i tekstens 'tematik'.

Vi konstaterer at isotopibrud, som definerer metaforen, ikke er totalt, fordi a) nogle semer – eller et enkelt – skal være fælles for formelt at motivere substitutioner b) det genererede leksem alligevel er forbundet med TDS.

5.2 Noget lignende kan man konstatere i tekstens transitionsrelationer, dvs. de semantiske relationer mellem sætning S_i og S_{i-1} , selvom vi ikke ved noget om disse relationers karakter (cf. dog Isenberg, 1968 og Agricola, 1969). Tilsyneladende mangel på sammenhæng – mest i moderne tekster – kan på dybere planer re-etableres gennem gentagelse af tematiske semer. På den måde kan vi alligevel konstruere en abstrakt dybdestruktur for en tekst, dvs. globalt fortolke den som (sammenhængende) *tekst*.

5.3 Vi er her allerede kommet til de *makro-strukturelle* semantiske operationer som temadannelse, kohærens, tekststruktur, osv. Det er meget vanskeligt her at give komplementære regler for semantiske operationer, fordi vi – på grund af mangel på en almen tekstteori – ikke ved noget om 'normale' kohærensregler. Vores sprogkendskab sætter os blot i stand til at genkende sammenhæng. Dette tyder på at tekstkonstitutionen *er* betinget af regler. Isotopibrud skal sandsynligvis ikke kun ses som ikke-gentagelse af visse semer og klassemer (eller semkonfigurationer) fra sætning til sætning; andre semantisk-logiske relationer er også determinerende. Implikation, presupposition osv. sætter os f.eks. i stand til at bruge prædikater ('sige noget om') tilknyttet leksemer som ikke eksplicit er nævnt i teksten. Videre bestemmer vi intuitivt tekstens kohærens på grundlag af visse (induktivt) logiske regler: årsag-følge (kausalitet) aktion-effekt (finalitet),

osv.). En manglende del i disse semantisk-logiske relationer kan beskrives som eliminerings transformation (hvori læseren, i performance, interpretativt kan katalysere de manglende tekstsekvenser i TDS). Ligesom i metaforisationsprocessen kan der da være tale om tekst-betinget *association* med ord som delvis har samme semantiske struktur som de givne i konteksten. De med-associerede leksemer kan (ifølge Jakobsons teorem) i næste stadium fungere i den konkrete kontekst. *Sol* og *måne* kan f.eks. være i associationskontakt på grund af fælles semer: LYS og HIMMEL-LEGEME. Ved læsning af moderne tekster er en sådan aktiv interpolering af associerede leksemer ofte uundgåelig for at etablere tekstkohærens, dvs. for at konstruere (re-konstruere) TDS. Endelig er tekstkohærens sandsynligvis også stærkt determineret af referentiel (historisk, social, kulturel) viden – som definerer vores forventningssystem ('mulighed', sandsynlighed, osv.). Her ligger de meget kendte grammatikalitetsproblemer ved sætninger som

(14) Igår kom der en elefant kørende i en folkevogn
sætninger som gør forskellen mellem formel-semantiske og referentiel-semantiske kriterier meget vag.

Dybdestruktureringen i den lyriske tekst kan vi – ligesom for TDS-teorien for andre tekster – være meget forbeholdne overfor. Semgentagelse er vistnok en central aspekt af tematiseringen (cf. Van Dijk, 1969), men kriterierne er nødvendigvis meget foreløbige: a) vi har (endnu) intet sem-inventar; b) vi har ingen semisk ordbog; c) vi ved ikke hvilke semer der må betragtes som 'vigtige' for gentagelsen; d) vi ved ikke hvor 'meget' eller hvor ofte semer skal gentages for at danne en tematisk struktur; e) om semgentagelsen rettere må betragtes som en dannelse af leksikoider. Vi kan kun sige, at den lineære kohærens i moderne tekster kan være meget svag uden at hele tekstkohærens kommer i fare. Vi har antaget, at TDS formelt 'styrer' tekstens leksemudvalg, men denne determinering er kun global: på det mikro-strukturelle niveau er leksemgenerering relativt 'fri'. Det er her, vi skal søge teksternes individuelle 'forskelle' (som i performance kan give grund til 'æstetisk' beskrivelse eller 'interpretation' i traditionel betydning).

5.4 Vi skal til sidst forsøge at gøre mere formelt rede for genereringen af TDS. Intuitivt ved vi allerede, at i længere tekster (f.eks. fortællende strukturer) mange sætninger ikke har direkte relation til tekstens globale semantiske struktur, men er kun funktionelle i en temmelig kort sekvens. Disse (kohærente) sekvenser kan betragtes som indlejrede (embedded) tekster, dvs. syntagmatisk funktionelle i hele tekstens matrix-struktur. Korte tekster (f.eks. digte) kan godt bestå af en sekvens (som endda kan reduceres til en sætning), mens meget komplicerede tekster (Ulysses, Divina Commedia, Lykke Per, osv.) – teoretisk – kan have uendelig mange

indlejrede tekster. I vores formelle beskrivelse (algoritme) skal vi altså have en *rekursiv regel* som gør rede for denne kompleksitet, ligesom – i sætningen – uendelig mange nye sætninger kan indlejres. Vi skal antage, at leksemgenerering er determineret på sekvens-niveauet. Hypotesen om mere eller mindre 'uafhængige' tekstsekvenser er desuden nødvendig for at kunne gøre rede for *makro-transformationer* i tekster, f.eks. permutationer i narrative tekster (flash-back). Hele dialektikken mellem 'fabel' og 'sujet' (og lignende modsætninger) kan forklares i denne ramme: TDS kan sammenlignes med fabel og den transformerede overfladestruktur med sujet. Vi ser, at tekstteorien og makrosemantikken principielt kan gøre rede for en række traditionelle problemer. Endelig kan sekvenser have intertekstuel betydning, f.eks. i folkeeventyr og andre stereotypiske tekster, hvor de kan fungere som relativt fri funktionselementer ('funktioner': Propp, Bremond, Greimas, Barthes, osv.). Mellem disse sekvenser (eller indlejrende 'tekster') findes samme semantisk-logiske (kausalitet, osv.), topologiske og kronologiske relationer, som kan være genstand for visse transformationer.

Det er klart, at før vi er i stand til at forklare nogetsomhelst tekstteoretisk aspekt ud fra hypotesen om TDS, vi må spekulere på dens *struktur*. Det er, for det første, ikke umuligt, at denne struktur i mange moderne digte kun er et relativt uordnet sæt af modsatte tematiske semer (Greimas: en taxonomi): LYS vs. MØRK, osv. som underligger de manifesterede overflade-sememer. I mere kohærente tekster er det imidlertid mere sandsynligt, at tekstens interpretationsproces principielt er forskellig fra sætningens interpretation: de semantiske strukturer har indbyrdes relationer af 'syntaktisk' karakter. Tekstens NP kan f.eks. interpreteres logisk-semantisk som 'argument', mens VP kan betragtes som tekstprædikat, osv. Denne analogi med sætningsstrukturen er meget tiltrækkende, fordi vi er i stand til at anvende den generative model (algoritme) for tekstderivationen. Helt generelt skal en formaliseret (sprog)teori have følgende egenskaber:

- a) et (eller flere) aksiomer – eller begyndelsessymboler – hvorfra resten skal deduceres. I vor teori er dette aksiom ikke kun S , men også T (for tekst) – og det er muligt at vi endda kan undgå S ;
- b) en mængde af produktions- eller derivationsregler, som kan være 1. formationsregler eller 2. transformationsregler;
- c) 1. en mængde 'terminal'symboler – de sidste i derivationen –: V_T (ordbogens leksemer);
2. en mængde auxiliære symboler, V_A , for derivationens teoretiske kategorier.

Det er muligt, at vi for derivationen af visse tekster (som digte) har brug for nogle komplementære regler og elementer (transformationer, og symboler for alliteration, rim, osv. – se oven).

For derivationen af TDS har vi endvidere brug for en række logisk-semantiske auxiliær-symboler, inspireret af prædikatlogikken. Derivationen er kun meget tentativ og dens formalisering rent spekulativ, selvom den har visse relationer til (mere empirisk) strukturel analyse af narrative tekster. For at knytte genereringen af sætninger til genereringen af tekstens dybdestruktur har vi forsøgt at gengive denne relation i første regel:

(15) a $T \rightarrow TDS / (S)^n$

som udtrykker at en tekst kan skrives som en mængde af n sætninger under indflydelse ('/') af en tekstuel dybdestruktur. Denne TDS kan vi eksplicitere i følgende regler:

(15) b $TDS \rightarrow TQL \text{ PROP}$

dvs. i en tekst-'qualifier' og en proposition, som er TQLs 'scope'. TQL er en *tekstoperator*, som determinerer tekstens typologiske eller performative aspekter (for sætningsoperatører, cf. Seuren, 1969):

(15) c $TQL \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{EXPOS} \\ \text{NARR} \\ \text{POET} \\ \text{osv.} \end{array} \right\}$

Valget af en vis TQL (expositorisk, narrativ, poetisk, osv.) bestemmer visse regler i resten af teksten. Visse transformationer (f.eks. logisk-semantiske eller kronologiske) er kun 'tilladt' i tekster som har NARR som TQL. Vi har ovenfor set, at disse operatører godt kan være *modale* af karakter (sandt/ikke sandt, mulig/umulig, osv.).

Propositionen kan skrives:

(15) d $\text{PROP} \rightarrow \text{ARG} \text{ PRED}$

dvs. som semantisk tekstargument og -prædikat. Denne notation skal sammenlignes med $P(x)$ eller $f(x)$ i prædikats- eller funktionslogik.

Argumentet kan videre analyseres i:

(15) e $\text{ARG} \rightarrow \text{DET} \text{ ACTOR} (T)$

dvs. som 'auctor' af handlingen (eller tilstanden) udtrykt i prædikatet. DET gør rede for forskellige 'determinationer' (kvalifikationer) af tekstens 'subjekt'. Disse kvalifikationer kan meget vel være givet i indlejrede tekster (T), som definerer tekstens principielt (formelt) uendelige karakter.

(15) f $\text{PRED} \rightarrow \left\{ \begin{array}{ll} \text{ACTION} & (\text{ARG}) \\ \text{STATE} & (\text{DET}) \end{array} \right\} (\text{PLACE})(\text{TIME})(\text{MODE})$

Vi ser at prædikatet udtrykker enten en aktion eller en tilstand. Aktionen kan følges af et andet argument. Videre er aktionen determineret af tid, sted og modus (eller aspekt). Det er muligt at vi må indføre flere subkategoriseringsregler:

(15) g $\text{ACTOR} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{PERSON(S)} \\ \text{THING} \\ \text{PHENOMENON} \\ \text{SITUATION} \\ \text{osv.} \end{array} \right\}$

Men her er overgangen til algoritmens interpretation (som leksikaliseret sprogstruktur -tekst) måske allerede nødvendig. Vi antager, at de formelle semantiske kategorier skal substitueres med visse – endnu meget abstrakte – leksikalske strukturer (konfigurationer), f.eks. leksikoïder:

(15) h $\text{DET} \rightarrow \text{LEX}_{\text{qual}}$
 i $\text{ACTION} \rightarrow \text{LEX}_{\text{act.verb}}$
 j $\text{STATE} \rightarrow \text{LEX}_{\text{qual.verb}}$
 k $\text{PLACE} \rightarrow \text{LEX}_{\text{loc}}$
 l $\text{TIME} \rightarrow \text{LEX}_{\text{temp}}$
 m $\text{MODE} \rightarrow \text{LEX}_{\text{mod}}$
 n $\text{PERSON} \rightarrow \text{LEX}_{\text{hum}}$
 osv.

Disse abstrakte strukturer (som kan sammenlignes med Grubers – 1967 – prelexical items) er tilsidst substitueret af leksemklasser, som manifesteres i mikro-kontekstens (sætningens) 'overflade', struktureres syntaktisk og repræsenteres fonisk eller grafisk:

(16) o $\text{LEX}_{\text{qual}} \rightarrow \text{"good", "bad", "beautiful", ...}$
 p $\text{LEX}_{\text{hum}} \rightarrow \text{"man", "woman", "hero", ...}$
 osv.
 ...
 A $S_1 \rightarrow \text{NP} \text{ PredP}$
 osv.
 ...
 X $N \rightarrow \text{man}$
 Y $S_2 \rightarrow \text{NP} \text{ PredP}$
 ...
 Z $N \rightarrow \text{woman}$
 ...
 osv.

Man konstaterer, at teksten er 'genereret' ud fra dens semantiske dybdestruktur i forskellige stadier: ud fra TDS genereres sætningernes (eller sekvensernes) dybdestrukturer. Disse får en (optionel) syntaktisk strukturering for at præcisere de semantiske relationer mellem leksemerne. Denne 'manifestation' af TDS er tekst- og sprog-specifik (hvad der kan konstateres i oversættelser). Vi har imidlertid kun givet en meget global ramme: relationen mellem TDS (15 a, b, c, ...) og sætningerne (A, B ...) er endnu yderst problematisk.

6. De hypoteser, vi har forsøgt at give, er meget foreløbige. Det drejer sig frem for alt om en programmatisk tekstteori, bygget på modellen af en stærkt udvidet generativ-transformationel grammatik. De fleste fonologiske og syntaktiske operationer, som kendetegner den teksttype, der i kommunikationsprocessen traditionelt anses for 'litterær', giver ikke alt for store vanskeligheder, og er forøvrigt ikke så interessante. De semantiske regler for kohærensbygning, og dens brud, som danner det formelle grundlag for de forskellige tekststrukturelle aspekter, er betydeligt vanskeligere at løse. Helt globalt har vi forsøgt at skitsere en teoretisk ramme hvori tekstgrammatikken kan formuleres, men først når vi er nået frem til en mere detaljeret (formel) teori, og når teorien (eventuelt i form af en række beskrivelses- eller interpretationsmodeller) er kontrolleret med hensyn til konkrete tekster, kan vi forbinde den med en mere empirisk opstillet kontekstteori. Semiotik, sociologi, informationsteori, psykolingvistik og psykoanalyse kan skaffe os de modeller, som kan danne grundlag for studiet af kontekstens forskellige aspekter. Visse aspekter af teksten – f.eks. dens 'æstetiske' eller 'sociale' funktion – kan kun 'forklares' i denne kontekstteoris perspektiv. Her ligger også de meget vigtige 'historiske' aspekter af tekstsystemets (r)evolutionære forandringer, som skal stå i et 'dialektisk' forhold til teorien. En *fuldstændig* tekstteori er kun relevant, hvis den er explicit forbundet med denne social-historiske kontekstteori. Det er klart, at vi kun er ved begyndelsen til en sådan uhyre kompliceret undersøgelse.

marts 1970

Note: Denne tekst blev – uden indledningen – læst op for Poetik. Selskab for æstetik og litteraturvidenskab. Januar 1970. Medlemmerne takkes for diskussionen. Indledningen blev oversat af Annelies van Dijk. Helle Degnbol takkes for korrektion af anden del.

T. A. van Dijk,
Seminarium literaturwetenschap
Universiteit Amsterdam

Bibliografi

- Agricola, Erhard, 1969: *Semantische Relationen im Text und im System*. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Apel, Karl-Otto, 1967: *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften*. Foundations of Language Suppl. Series Vol. 4 Dordrecht: Reidel.
- Badiou, Alain, 1969: *Le concept de modèle. Introduction à une épistémologie matérialiste des mathématiques*. Paris: Maspéro. Coll. "Théorie" IV.
- Barthes, Roland, 1970: *S/Z*. Paris: Seuil.
- Bense, Max, 1969: *Einführung in die Informationstheoretische Ästhetik. Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek-Hamburg: Rowohlt.
- Brandt, Per Aage & Katlev, Jan Leon, 1970: "Mystiske Mr. Aux eller a contribution to the Aspects of the Theory of Aspects". København. stencil.
- Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass., MIT Press.
- "Dialectical Methodology". *Times Literary Supplement*, 12.3.1970.
- Greimas, Algirdas Julien, 1966: *Sémantique structurale*. Recherche de méthode. Paris: Larousse. 1970: *Du sens. Essais Sémiotiques*. Paris: Seuil.
- Gruber, Jeffrey, S., 1967: *Functions of the lexicon in Formal Descriptive Grammars*. Santa Monica, Cal. Technical Memorandum SDC, California.
- Habermas, Jürgen, 1968: *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt: Suhrkamp. Theorie 2.
- Hendricks, William O. s.d.: *Linguistics and the Structural Analysis of Literary Texts*. [1969] stencil.
- Isenberg, Horst, 1968: "Überlegungen zur Texttheorie". Arbeitsstelle Strukturelle Grammatik. Bericht 2. Berlin (D.D.R.) stencil.
- Kragh Grodal, Torben, 1969: "Kohærens, Sandsynlighed, Vurdering". *Poetik*, 11, 2, 67-72.
- Kristeva, Julia, 1969: *Séméiotikè. Recherches pour une sémanalyse*. Paris: Seuil.
- Madsen, Peter, 1970: "Litteraturforskningens interesse", i: S. Schou, ed. *60-ernes danske kritik*. København: Munksgaard, pp. 266-298.
- McCawley, J. D., 1968: "Concerning the Base-Component of a Generative Grammar", *Foundations of Language*, 4, 243-269.
- Miller, George A. & Galanter, Eugene, & Pribram, Karl H., 1960: *Plans and the Structure of Behavior*. New York: Henry Holt & Comp.
- Nagel, Ernest, 1961: *The Structure of Science. Problems of the Logic of Scientific Explanation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rudner, Richard S., 1966: *Philosophy of Social Science*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, Inc.
- Seiffert, Helmut, 1969: *Einführung in die Wissenschaftstheorie. I. Sprachanalyse. Deduktion, Induktion in Natur- und Sozialwissenschaften*. München: Beck.
- Seuren, P. A. M., 1969: *Operators and Nucleus. A Contribution to the Theory of Grammar*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Tel Quel, 1968: *Théorie d'ensemble*. Paris: Seuil.
- Von Mises, Richard, 1951: *Positivism. A Study in Human Understanding*. Harvard U.P. (New York Dover edition, 1968).
- Van Dijk, T. A., 1969a: "Sémantique structurale et analyse thématique". *Lingua*, 23, 28-53.
- , 1969b: "Tekstgenerering en Tekstproduktie". Amsterdam, preprint 34 p. (Kommer – på tysk – i nr. om Textlinguistik af *Replik*, Berlin).
- , 1970a: "Sémantique générative, et théorie des textes". *Linguistics*.
- , 1971: "Some problems of generative poetics". *Poetics*, 2.
- Weinreich, Uriel, 1966: "Explorations in Semantic Theory". In: *Current Trends in Linguistics*. Ed. by Th. A. Sebeok. Vol. III. The Hague-Paris: Mouton, pp. 395-477.